

עוזיהו בנה מגדלים על שער הפינה על שער הגיא ועל המקצוע. וכיון שלא מצאנו עוד מגדלים בירושלים, וכיון שאצלנו יש ארבעה מגדלים: מגדל המאה, מגדל חננאל, מגדל התנורים, המגדל היוצא. וכיון שמגדל חננאל מוזכר בהקשר של שער הפינה נראה לומר שהוא המגדל שעל שער הפינה, אולי שער הפינה הוא המוזכר אצלנו כשער הדגים. וכן מגדל התנורים הוא על שער הגיא כמפורש והמגדל היוצא הוא על המקצוע כמפורש. אמנם קשה לומר ששער הפינה הוא שער הדגים, שהרי צפניה קורא לו שער הדגים וירמיה שהתנבא אחריו קורא ל־שער הפינה. ואולי צריך לתרץ שאמנם שער הפינה לעצמו והיה ממש במגדל חננאל, ושער הדגים אחריו. אלא ששער הפינה נסגר בזמן נחמיה ולא היה שם כבר שער. וכך נראה לפרש בזכריה שאומר "לְמַשְׁעַר בְּנִימָן עַד מְקוֹם שַׁעַר הָרְאשׁוֹן עַד שַׁעַר הַפִּינִים וּמִגְדַל חֲנַנְאֵל עַד יְקֵבֵי הַמֶּלֶךְ", והוא שער הראשון שכבר אינו שער עכשיו. היה לבית המקדש שער פנימי שפונה צפונה, לכאורה מלבד שערי חומת העץ. ויש לבית המקדש גם שער למזרח שלא ברור אם הוא בתוך חומה נוספת או לא. שתי ברכות מוזכרות בתנ"ך בירושלים: הברכה העליונה והברכה התחתונה. את מי הברכה התחתונה הכניס חזקיהו לעיר ולכן היא נקראת הברכה הישנה כיון שאינה פעילה עוד, והברכה שעשה לה חזקיהו נקראת הברכה העשויה וכיון שאצלנו מוזכרות גם כן שתי ברכות: הברכה העשויה וברכת השלח לגן המלך, נראה שברכת השלח היא הברכה העליונה.

נתונים מהגמרא והמדרשים:

תלמוד ירושלמי מסכת עירובין פרק ה הלכה א דמר ר' אחא בשם שמואל בר רב יצחק כמה יגעו נביאים הראשונים לעשות שער המזרחי שתהא החמה מצמצמת בה באחד בתקופת טבת ובאחד בתקופת תמוז. שבעה שמות נקראו לו שער סור שער היסוד שער חריסית שער איתון. שער התווך שער חדש שער העליון. שער סור ששם היו טמאים פורשין הדא הוא דכתיב [איכה ד טו] סורו טמא קראו למו. שער היסוד ששם היו מייסדין את ההלכה. שער חריסית שהוא מכויין כנגד זריחת החמה היך מה דאת אמר [איו"ט ז] האומר לחרס ולא יזרח. שער האיתון שהוא משמש כניסה ויציאה. שער התווך שהוא מיוסד בין שני שערים. שער חדש ששם חידשו סופרים את ההלכה שער העליון שהוא למעלה מעזרת ישראל החיל ועזרת הנשים. ומעלה יתירה היתה בבית העולמי.

תוספתא מסכת עדויות פרק א

מעשה שבאו שני גרדיים משער האשפות שבירושלם והעידו משום שמעיה ואבטליון ששלשת לוגין מים שאובין פוסלין את המקוה וקיימו חכמי' את דבריהם ולמה הוזכרו שם מקומותיהן ושם אומנותן והלא אין לך אומנות ירידה אלא גרדי ואין לך מקום בזוי בירושלם כשער האשפות

מדרש תנאים לדברים פרק א

נכנס ר' יהושע אצלו אמ' לו שמעת מה שאל תלמיד זה אמר לו מה אמרת לו אמ' לו בערתי הק' מן הבית מה שבבית מעכב לא מה שבשדה אמ' לו אומר לך דבר שראו עני לא מה ששמעו אזני פעם אחת עליתי לשוק העליון לשע' האשפות שבירושלם ומצאתי שם את רבן שמעון בן גמליאל ואת רבן יוחנן בן זכאי יושבים ושתי מגלות פתוחות לפניהם ויוחנן סופר חלה עומד לפניהם ודיו וקולמוס בידו אמרו לו כתוב איגרות משמעון בן גמליאל ומיוחנן בן זכאי לאחינו שבדרום העליון והתחתון ושלחליל ולשבעת פלכי הדרום שלום ידוע יהא לכם שהגיעה השנה הרביעית ואדייך קדשי שמים לא נתבער=אלא שתמהרו ותביאו חמש שבלים שהן מעכבות את הודוי ולא אנחנו התחלנו לכתוב לכם אלא אבותינו היו כותבין לאבותיכם=

נתונים שידועים לנו מיוספוס פלאוויוס (שבתחום הזה הוא לכאורה משיח לפי תומו ולכן עדותו נאמנת):

החומה הישנה (שבאופן הפשוט יותר היא החומה עליה אנחנו דנים כאן), התחברה לחומות בית המקדש בצפון ובדרום.

בצד הצפוני של בית המקדש גם החומה החיצונית הקיפה אותו בלבד ולא תחום נוסף איתה. החומה הקיפה שתי גבעות: העיר התחתונה והעיר העליונה. מסביב לחומה הי=עמקים בכל הצדדי.

נתונים שידועים לנו מהשטו:

את מיקומו של בית המקדש אנחנו יודעים במסורת.

הגבעות המתוארות אצל יוספוס פלאוויוס גם כן ברורות במידה רבה. העיר העליונה היא הגבעה עליה עומדים כיום הרובע היהודי, הרובע הארמני, והר ציון. העיר התחתונה היא הגבעה של עיר דוד שמתרוממת עד אל הר הביט. בין העיר העליונה לעיר התחתונה נמצא גיא שמחלק בין הר ציון לעיר דוד, עובר באזור רחבת הכותל וממשיך ברחוב הגיא עד שער שכם. את שתי הגבעות האלו צריכה להקיף החומה.

כיון שעל פי עדותו של יוספוס פלאוויוס היתה החומה בנויה מעל גאיות עמוקים, וכך גם ההגיון המוכר לנו בבניית חומות, נראה שאפשר לציין גם את הגאיות שעליהן בנויה החומה. ממזרח זהו נחל קדרון כמובן, מדרום הגיא שקרוי היום גיא בן הינום (גיא בן הינום התנ"כי הוא קרוב לוודאי נחל קדרון עצמו, אם כ=על פי חלק מהמפרשים ניתן לומר שהוא מה שאנחנו קוראים גיא בן הנום – עיקר הדיון ביהושע בגבול הנחלות, ובפירוש השם "שער החרסית"). ומצפון יש ואדי (נקרא במפות הנחל הצולב) שעובר לאורך השוק שמפריד בין הרובע היהודי לרובע המוסלמי, ובין הרובע הארמני לרובע הנוצרי. כיום הוא זה הרבה פחות עמוק כיון שבנו אותו, אבל במקור היה עמוק יותר.

נתונים שידועים לנו מחפירות ארכיאולוגיות (עד כמה שהצלחתי לבדוק):

ברכת השילוח נמצאה פחות או יותר (טוענים שהברכה המקורית נמצאת דרומה לברכה הנוכחית).

החפירות בעיר דוד מראות לנו איפה היו בתים באזור ההוא. מהחומה הישנה שלפני תקופת החשמונאים שרדו מספר קטעים שנמצאו: במורדות עיר דוד המזרחיים, וחומה נוספת בתחתית נחל קדרון (שהיא קרוב לוודאי החומה שבנה מנשה). במדרונות הדרומיים של הר ציון, באזור מגדל דוד= החומה הרחבה ברובע היהודי, ושרידי שער ב"קרדו=

פרשנות של יוספוס פלאוויוס:

- בענין החומה הישנה יש שתי אסכולות במחקר: שיטה אחת (האסכולה המרחיבה) אומרת שהחומה הישנה לא השתנתה מימי סוף בית ראשון והתוואי נותר אותו תוואי. שיטה שנייה (האסכולה המצמצמת) אומרת שבימי בית ראשון ותחילת ימי בית שני הגבעה המערבית כלל לא הוקפה, והחומה שמקיפה את הגבעה המערבית נבנתה על ידי החשמונאים ובכל זאת נקראת אצל יוספוס פלאוויוס "החומה הישנה".
- אני בוחר ללכת לפי השיטה המרחיבה מכמה סיבות:
- במדרש תנאים מוזכר ששער האשפות היה בשוק העליון שיוספוס פלאוויוס אומר שהוא העיר העליונה.
 - אצל יוספוס לא מוזכרת חלוקה כזו, ומשמעות דבריו הפשוטה היא שהחומה הישנה נבנתה במקור על ידי דוד ושלמה והמלכים שאחריהם חיזקו אותה, אבל לא כתוב שהוסיפו על שטחה.
 - בבניית החומה על ידי נחמיה בונה אדם אחד עם אנשיו אלף אמה משער הגיא ועד שער האשפות. לפי האסכולה המצמצמת מדובר בחלק משמעותי מאוד מהיקף החומה כולה, שנמצא דווקא במקום הכי נוח להתקפה על העיר לכוון העיר העליונה. ולכן צפוי היה שיהיה הכי הרוס, וודאי שלא יוכל אדם אחד לבנות את כל הקטע הזה, ואין הגיון שאדם אחד יבנה אחוז כל כך משמעותי מהחומה. אבל לפי האסכולה המרחיבה, מדובר בקטע פחות משמעותי מהיקף החומה כולה, והוא נמצא מעל גיא עמוק (שנקרא כיום גיא בן הינום), וסביר שלא הצליחו להרוס את החומה שם באופן יסודי.
 - כיון שנמצאה בתחום הרובע היהודי חומה רחבה, ואצל נחמיה יש מקום שנקרא "החומה הרחבה", מסתבר להנחת שזו אותה חומה, והיא נמצאת כבר בתחום העיר העליונה.
- ה. התיאורים של "העיר רבתי עם" וכדו' מתאימים יותר לעיר גדולה שכוללת את העיר העליונה.

השערות:

- שער הצאן הוא השער הראשי של בית המקדש: שמו מצביע לכאורה על הקרבת שחי מביאים בו. הכהן הגדול ואחיו בנו אותו. הם קידשו אותו וזה לא נאמר באף שער אחר, ולכן לכאורה מדובר בשער של בית המקדש עצמו בתהלוכת התודות אפשר להסביר שהוא שער המטרה, שאינו שם של שער אלא הוא היה מטרת התהלוכה ולכן נקרא כך, ומשם עמדו שתי התודות בבית ה' ונראה שצריך לומר שחומת המקדש היתה גם חומת העיר החיצונה באזור המזרחי, כמו שנראה גם אצל יוספוס פלאוויוס. ולכן רק את שער הצאן היה צריך לבנות כחלק מהחומה וגם לקדש כל שאר השערים שבאזור הר הבית היו של החומה החיצונה ולא של החומה הפנימית של בית המקדש. לבית המקדש היו גם שערים פנימיים כמובא ביחזקאל למשל, והם פנו אל העיר בתוך החומה החיצונית.
- כך ניתן להסביר גם את מגדל המאה. שהרי מגדל חננאל נמצא על הפינה ובאופן פשוט הוא על הפינה המזרחית צפונית של אזור הר הבית. ואם כן מה הטעם שגם מגדל המאה יהיה באותו אזור? ולכן נראה שמגדל המאה הוא נקודת המעבר בין חומת המקדש לבין חומת העיר. ושם שמו מגדל לכבוד המקדש. ולכן הכהנים קידשו עד מגדל המאה, ובנו עד מגדל חננאל אבל כבר לא קידשו.
- החומה הרחבה היא החומה שמצאו ברובע היהודי, שרחבה הרבה יותר מהמקובל.
- הברכה העשויה היא ברכת השילוח במוצא הנקבה, שעליה נאמר "ומקנה עשיתם בין החמתיים למי הברכה הישנה". מופיעים אצלנו גם מקצוע וגם פינה, למרות שהם לכאורה אותו דבר, למשל פינות המזבח ופינות חצר המקדש נקראים גם מקצועות. נראה שההבדל שפינה מלשון לפנות, כלומר פינה של 90 מעלות. מקצוע מלשון להקציע כלומר לשבור את הקו הישר, לשייף. ומקצוע יהיה כשהקו הישר נשבר ויש פינה גם אם היא לא של 90 מעלות כיון שסביב המקצוע והפינה מוזכרים אותם מקומות שוב ושוב אצל בונים שונים, נראה שמדובר בסיבוב של החומה וההגיון שמדובר בחלק התחתון של השלוחה של עיר דוד. ושם החומה עשתה סיבוב יחסית חד שתחילתו מקצוע וסופו פינה.
- שער הפינה היה בפינה הצפון מזרחית של העיר, והמקצוע בקצה השלוחה של עיר דוד בפינה הדרום מזרחית בשניהם יש מגדלים. מגדל חננאל בשער הפינה, והמגדל היוצא במקצוע. כיון שאת שלשת המגדלים בנה עוזיהו למטרות הגנה, ברור שמגדל התנורים שעל שער הגיא צריך גם הוא להיות בפינה נוספת של חומת העיר, ושיצפה לאזור אחר ממה שצופים המגדלים הקיימים. המגדל היוצא צופה על כל האזור של נחל קדרון והמשכו למזרח. מגדל חננאל צופה לכיון צפון ומזרח אל הר הצופים ואזור גבעת התחמושת. ולכן ההגיון הוא שמגדל התנורים היה בנקודה הגבוהה ביותר של ירושלים, באזור מגדל דוד של היום. שם יש פינה של החומה, בין החומה העולה לאורך הנחל הצולב לבין גיא בן הינום. זו הנקודה הגבוהה ביותר, ומצד שני הקשה ביותר להגנה כיון שהיא היחידה שלא נמצאת מעל גיא עמוק.
- צדקיהו ברח דרך גן המלך, דרך שער בין החומותיים, על הערבה. כשכשדים על העיר סביב. גן המלך נמצא באופן פשוט לפני (כלומר מערבה) למעלות היורדות מעיר דוד, שנמצאות לפני הברכה העשויה, והיא נמצאת לפני המקצוע והפינה. ולכן צריך לומר שהמעלות ירדו מעיר דוד לכיון מערב, אל הגיא המפריד בין העיר העליונה לתחתונה. ושם על המורדות הדרום מזרחיים של הר ציון או בנחל עצמו, היה גן המלך. כדי ששם יהיה שער בין החומות, צריך להביא את מהלך החומה של מנשה. שם נאמר "וְאֶחָדִי כֵן בָּנָה חוֹמָה חִיצוֹנָה לְעִיר דָּוִד מֵעֶרְבָה לְגִיחוֹן בְּנַחַל וְלְבֹאֵי בְשַׁעֲהֵם הַדְּגִים וְסָבַב לְעַפְלֵל וְיִגְבִּיהָ מְאֹד" נראה שמערבה לגיחוון אין כוונתו שהגיחוון הושאר מחוץ לחומה, אלא זו נקודת ההתחלה של החומה, מערבה לברכה העשויה של הגיחוון, כלומר שהחומה של מנשה הקיפה גם את גן המלך והגיחוון אל הר ציון. ומשם בנחל קדרון עד שער הדגים שבחומה הצפונית. ולכן יכלו לצאת אל בין החומותיים ומשם ללכת אל אפיק נחל קדרון עד הערבה. ולא להסתכן ולצאת בצד הצפוני שחשוף לכשדים שנמצאים על העיר סביב אמנם ניתן לומר שלא מדובר על החומה של מנשה, כיון שכבר ישעיה מדבר על בין החומותיים ואומר ששם עשו את הברכה. ואולי היו שתי חומות אחרות עוד לפני מנשה.
- לשמות השערים יש משמעות. ולכן נראה ששער הצאן הוא השער דרכו היו מביאים קרבנות למקדש. שער הפינה היה בפינת החומה. שער הדגים אולי על שם שווקים שהיו באזור. כמו שנראה שגם בצידו השני של הר הבית היו שווקים, כי שם ישבו הרוכלים. שער אפרים הוא בדרך לארץ אפרים או בכיוון שלה. וכן שער בנימין לגבי ארץ בנימין לא מסתבר שהם יהיו לאותו כיוון, למרות שהדרך לארץ אפרים עוברת דרך ארץ בנימין. ולכן נראה ששער אפרים לכיון צפון או צפון מערב, ושער בנימין לכיון מזרח בחצי הצפוני של העיר. שער הסוסים הוא כנראה השער דרכו יצאו הסוסים של חיל המלך מהעיר, ולכן הוא לא יכול להיות באזור תלול מדי. שער המים ושער העין מכוונים למעיינות שער המים יכול להיות קשור למעין השילוח או לעין רוגל. שער העיף אולי למעין שמוביל מים לברכת השלח. שער

החרסית פונה למזרח (חרס בכתוב הזה הוא השמש). שער האשפות יתכן שהוא מקום שפרכת האשפה מחוץ לעיר ומסתבר שהוא באזור של מדרון תלול.
ח. כיון שתהלוכת התודות מתחילה לשני צידי העיר במקביל משער האשפות, ומסתיימת בבית המקדש, מסתבר לומר ששער האשפות נמצא בנקודה הרחוקה ביותר משער הצאן.
ט. נגד פירושו מול, ומקום שכתוב בו נגד, או שמדובר על מקום מחוץ לחומה שבנו מולו, או על מקום בחומה עצמה אלא שהחומה עושה סיבוב באזור הזה ולכן אפשר להיות מול.